

Srđan PEJOVIĆ
Državni arhiv Crne Gore, Cetinje
pejovic.dacg@t-com.me

RE/VALORIZACIJA ARHIVSKE GRAĐE U PROCESU RESTITUCIJE -korisnički zahtjevi i inventivnost arhivskih fondova i zbirki u Crnoj Gori-

Sažetak: U radu je razmatran uticaj korisničkih zahtjeva na inventivnost arhivskih fondova i zbirki kroz praktična iskustva sa „tranzicionim zahtjevima” u postupku procesa restitucije imovine i imovinskih prava. U tom kontekstu analizirana je korisnička orijentacija i sposobnost arhiva da udovolji porastu korisničkih zahtjeva. Analizirana je struktura korisničkih zahtjeva i njihova definisanost kao preduslov za pristup i korišćenje arhivskoj građi. Izostanak valorizacije određene arhivske građe uslovio je nedovoljnu strukturu sadržaja arhivskih fondova i zbirki koja je postala očigledna u postupku restitucije, što je posebno izdvojeno kao objektivna odgovornost arhivista.

Ključne riječi: re/valorizacija restitucija, tranzicioni zahtjevi, inventivnost, pravni i administrativni kontekst.

1. UVOD

U ostvarivanju svoje misije arhivi i arhivisti vrednuju, odabiraju, sređuju i obrađuju arhivsku građu, u njenom istorijskom, pravnom i administrativnom kontekstu, čuvajući izvorne veze među dokumentima kako bi se obezbijedila njihova vjerodostojnost, autentičnost, a poglavito, upotrebljivost s ciljem olakšanja pristupa i korišćenja.

Na temelju prava i očekivanja građana i društva savremeni arhivi se funkcionalno orijentišu ka korisnicima, odnosno radu sa njima. U Crnoj Gori su arhivisti, slijedeći takve tendencije, u skladu sa svojom nadležnošću i djelokrugom rada, razmatrali praktična iskustva i mogućnosti unapređenja korisničke orijentacije arhivske službe.¹ U ovom kontekstu nije riječ samo o recentnim razmatranjima i iskustvima jer su ona postojala u

¹ Srđan Pejović, *O unutrašnjoj organizaciji Državnog arhiva*, Arhivski zapisi 2, Cetinje 2010, 133–149.

arhivskoj praksi od početka razvoja savremene arhivske službe i njena su značajna tekovina.

Pristup arhivskoj građi i informacijama, koje ona sadrži, bio je deklarativno obezbijeđen i definisan u arhivskoj zakonodavnoj tradiciji Crne Gore počev od *Zakona o državnim arhivima Narodne Republike Crne Gore*, 1951.²

Tadašnja iskustva i arhivska praksa ukazuju da je pristup arhivskoj građi bio slobodan, a korisnička orijentacija izražena, prvenstveno u pogledu korišćenja podataka koje ona sadrži u javno-pravne svrhe. U prilog tome svjedoči podatak da je Državni arhiv NRCG u prvim godinama rada (1952–1956) izdao preko 1500 potvrda o podacima koje sadrži arhivska građa ili, pak, prepisa dokumenata na osnovu korisničkih zahtjeva fizičkih i pravnih lica. Većinu ovih zahtjeva podnijela su fizička lica u svrhu obezbjeđenja dokaza radi ostvarivanja nekog prava npr. penzijskog, boračkog i sl. i odnosila su se na arhivsku građu iz perioda Knjaževine/Kraljevine Crne Gore ili Kraljevine SHS/Jugoslavije. S obzirom na to da se radi o početnim godinama rada Državnog arhiva, može se zaključiti da je u ramu postojećih okolnosti, uprkos malobrojnom kadru i nesređenoj građi, ostvaren značajan rezultat u pogledu udovoljavanja korisničkim zahtjevima. Vrijedi istaći, da je uspjeh na ovom planu ostvaren u periodu nedugo poslije Drugog svjetskog rata, koji karakteriše cjelovit preobražaj (tranzicija) društva i društvenih odnosa, a koji za arhiviste predstavlja, uslovno rečeno, prvi susret sa „tranzicionim korisničkim zahtjevima”.

Ovaj period „tranzicionih izazova” karakterisalo je u najvećem procentu efikasno udovoljavanje mnogobrojnim korisničkim zahtjevima. Činjenica da broj korisničkih zahtjeva u javno-pravne svrhe u narednih par decenija nije prelazio ni 20% na godišnjem nivou u odnosu na navedeni period, najbolje ilustruje tadašnji obim poslova i očekivanja građana i društva u cjelini.³ Pored toga, novi ustavno-pravni položaj i društveno-ekonomska formacija (socijalizam) u odnosu na Kraljevinu SHS/Jugoslaviju i Knjaževinu/Kraljevinu Crnu Goru, bitno je doprinio delikatnosti i složenosti poslova na obradi korisničkih zahtjeva.

Nijesmo slučajno naveli ovaj period i praktična iskustva s korisničkim zahtjevima fizičkih lica u javno-pravne svrhe, kao i uslove i okolnosti u kojima je djelovala arhivska služba u Crnoj Gori. Izdvojili smo ga, jer ga karakteriše izuzetno uspješno udovoljavanje korisničkim zahtjevima fizičkih lica u složenim uslovima društvene tranzicije. Iako je arhivska služba bila u začetku, tek formirana, kadrovski deficitarna, a arhivska mreža mi-

² Službeni list NRCG, br. 27–28/1951.

³ CG DA 1 CET: DACG, Evidencije o korisnicima arhivske građe 1952–1975

nijaturno dimenzionirana, ipak su arhivisti uspješno odgovorili očekivanjima građana i društva u cjelini, prvenstveno zbog činjenice da se poznavao administrativni i pravni kontekst arhivske građe iz ranijih perioda, odnosno zakonodavna i administrativna tradicija. Upravo ta sposobnost arhivista obezbijedila je korisnicima - fizičkim licima vjerodostojnu, pouzdanu i upotrebljivu informaciju, odnosno ispravu/prepis u dokazne svrhe u cilju ostvarivanja nekog prava. Sa druge strane, i kod tijela državne, republičke ili lokalne uprave evidentno je poznavanje pravnog i administrativnog konteksta građe odnosno administrativne tradicije i jurisprudencije, što je obezbijedilo utilitarnu namjenu arhivske građe minulih epoha u dokazne svrhe.

Najbitnije u ovom procesu je to što je tematska struktura sadržaja arhivskih fondova i zbirki u Državnom arhivu Crne Gore obuhvatala dokumentaciju koja je zadovoljavala potrebe korisnika.

Na temelju iskustva u procesu „tranzicionih korisničkih zahtjeva” može se sagledati re/valorizacija odnosno inventivnost arhivskih fondova i zbirki u DA. U konkretnom slučaju potvrđena je upotrebnost vrijednost sačuvane arhivske građe što se može pripisati tekovinama rada nekadašnje Državne arhive Knjaževine/Kraljevine Crne Gore, kao i mjerama na koncentraciji i zaštiti arhivske građe po okončanju Drugog svjetskog rata.⁴

Disolucijom SFRJ, od njenih bivših republika, nastaju nove samostalne države. U mirnodopskoj tranziciji svih ovih država kao veoma bitno pitanje nametnulo se pitanje restitucije imovine i imovinskih prava koja su u duhu jurisprudencije Druge Jugoslavije bila uskraćena ili oduzeta. U Crnoj Gori ovaj proces započinje donošenjem *Zakona o povraćaju oduzetih imovinskih prava i obeštećenja*⁵. Početak primjene ovog *Zakona* rezultirao je mnogostruko uvećanim brojem korisničkih zahtjeva fizičkih lica, kao i tijela državne i/ili lokalne uprave. Prosječno se Državnom arhivu ispostavi 4300 zahtjeva ove vrste na godišnjem nivou od početka primjene *Zakona* do danas. Iako je broj ovih „tranzicionih” korisničkih zahtjeva šest puta veći u odnosu na predašnji period, ovaj trend ne jenjava što predstavlja svojevrsan izazov za arhiviste i arhivsku službu. Sa svoje strane, arhivska služba je u skladu sa svojom nadležnošću i funkcijom, blagovremeno i efikasno, formalno odgovorila na sve ispostavljene korisničke zahtjeve. Zako-

⁴ U Crnoj Gori donijete su sljedeće mjere: *Naredba o očuvanju muzejske imovine* – 14. novembra 1944; *Naredba o zaštiti kulturno-istorijskih spomenika* – 20. 12. 1944.; *Uputstvo o sakupljanju svih štampanih stvari* – 20. 12. 1944.

Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina (Sl. list DFJ, br. 10/1945).

Naredba o privremenom osiguranju arhiva, (Sl. list FNRJ, br. 45/1948).

⁵ Službeni list RCG, br. 21/2004; 49/2007; i Službeni list RCG, br. 12/2007 i 73/2010.

nom određena funkcija, mjesto i uloga Državnog arhiva i informacije koje sadrže arhivski fondovi i zbirke u njegovom posjedu realni su kontekst koji uslovljava ovakvu ocjenu. Uprkos tome, zbog nepoznavanja realnog konteksta arhivske djelatnosti, prisutne su i drugačije ocjene, očekivanja, stavovi i mišljenja, pa nas je to pobudilo da pažljivije razmotrimo i analiziramo odnos arhiva i korisničkih zahtjeva u procesu restitucije, a poglavito u kontekstu svojevrstne re/valorizacije arhivske građe uzimajući u obzir cjelovitost strukture sadržaja kao i tektoniku arhivskih fondova i zbirki u Državnom arhivu.

2. PRAVNI I ADMINISTRATIVNI KONTEKST ARHIVSKE GRAĐE ODEĐUJE KORISNIČKI ZAHTEJEV

Po zahtjevu stranaka koje koriste arhivsku građu u javno-pravne, odnosno dokazne svrhe, Arhiv izdaje dokumentaciju koju sadrži arhivska građa, po predmetnom zahtjevu, uz ovjeru vjerodostojnosti i autentičnosti dokumentacije. U slučajevima kada arhivski fondovi i zbirke ne sadrže traženu dokumentaciju Arhiv daje podnosiocu zahtjeva odgovarajući odgovor, odnosno obavještava ga da arhivska građa ne sadrži tražene podatke. Bitno je istaći da u javno-pravne svrhe, po korisničkim zahtjevima, Arhiv formalno upravlja dokumentacijom (u skladu sa propisima), na gore opisani način, odnosno ne ulazi se u sadržinsko tumačenje dokumentacije jer nam to nije stavljeno u nadležnost. U konkretnim slučajevima, po zahtjevima za povraćaj i obeštećenje, to rade nadležne komisije i tijela državne uprave.

Primajući velik broj zahtjeva ove vrste, arhivisti su uočili da postoji izražena šarolikost, nepreciznost a i preuopštenost, što je manir koji se često primjenjuje i u tumačenjima konteksta odgovora arhiva. Tako na primjer, ako arhivska građa ne sadrži podatke o nadoknadi za nacionalizovanu imovinu, odgovor arhiva je adekvatno formulisano, te se ne može, ni uslovno, drugačije tumačiti i zaključiti da nije bilo isplate. Naprotiv, u tom slučaju se izvjesno može zaključiti samo da arhivska građa nije predana u arhiv, te da bi morala biti kod stvaraoca odnosno imaoca te građe, shodno rokovima čuvanja. Ovaj primjer smo naveli jer je uočeno da se upravo pogrešno tumačenje našeg odgovora pojavljuje u slučajevima kada arhivska građa ne sadrži tražene podatke, a što je pogrešno. Bez obzira na jedno ili drugo tumačenje odgovora arhiva u navedenim slučajevima evidentno je nezadovoljstvo korisnika.

Iz tih razloga, koji se nameću u tekućoj praksi, obaveza je arhivista da obuhvatnije sagledavaju proces koji je u toku, a najvećim dijelom zasnovan je na dokumentaciji koja je nastala u ranijim periodima, s ciljem da svoja iskustva i znanja o nastanku, putevima, načinu čuvanja, eventualnom

konfundiranju dokumentacije stave u funkciju njenog pronalaženja kako bi se obezbijedilo blagovremeno i ekspeditivno postupanje nadležnih tijela u konkretnim slučajevima.

U tom kontekstu su naponi arhivista usmjereni na istraživanje i prezentovanje mogućnosti pronalaženja predmetne dokumentacije. Naime, u Državnom arhivu Crne Gore i njegovim odjeljenjima nalazi se arhivska građa koja je struktuirana u arhivske fondove i zbirke u skladu sa principom provinijencije, a koja je preuzeta od raznih državnih organa i organizacija, zatim sudova i lokalnih odnosno opštinskih organa. Međutim, sadržinska struktura tih fondova nije cjelovita i potpuna, jer jedan dio arhivsko-registratorske građe tih stvaralaca nije preuzet iz raznoraznih razloga, na što arhiv nije mogao presudno uticati, a što sve predstavlja tekovinu određenog načina obavljanja javne uprave.

S druge strane, to znači da arhivska građa koja nije predata Državnom arhivu treba da bude kod tog stvaraoca odnosno imaoca. Ovo je bitan momenat jer se, ukoliko dokumentacija nije u arhivu, ne iscrpljuje mogućnost (obaveza) da se ona pribavi od stvaraoca odnosno imaoca (nadležni sud-odnosno njegov pravni sljedbenik; nadležni organ lokalne uprave; nadležni organ državne uprave odnosno njegov pravni sljedbenik).

U skladu sa svojom obavezom, arhivisti informišu korisnike o mogućnostima pronalaženja arhivske građe koja se nalazi van arhiva. U takvim slučajevima, poznavanje pravnog i administrativnog konteksta arhivske i registratorske građe kod stvaralaca je nužan preduslov koji olakšava pristup i korišćenje. Praktična iskustva potvrđuju sposobnost arhivista da obezbijede pouzdane informacije u tom smislu. Međutim, u tekućoj praksi nije obezbijeđen pristup i korišćenje arhivskoj građi kod stvaraoca, kako zbog nepoznavanja pravnog i administrativnog konteksta građe, tako i zbog njihove nespremnosti da udovolje korisničkim zahtjevima.

Vrijedi istaći da struktura sadržaja arhivskih fondova nije isključivi i ograničavajući momenat kada su u pitanju korisnički zahtjevi koji se odnose na proces restitucije. Puno veći problem nastaje zbog nepoznavanja pravnog i administrativnog konteksta arhivske građe koji se manifestuje nedovoljno definisanim korisničkim zahtjevima. Ovo je uočljivo prvenstveno u korisničkim zahtjevima tijela državne i/li lokalne uprave pa i samih komisija za obeštećenje.

3. NEDOVOLJNO DEFINISANI KORISNIČKI ZAHTJEVI U ODNOSU NA PRAVNI I ADMINISTRATIVNI KONTEKST ARHIVSKE GRAĐE, PRAKTIČNI PRIMJERI I ISKUSTVA

Od početka primjene propisa o restituciji imovine i imovinskih prava, čitavih jedanaest godina, u arhivskoj praksi evidentan je trend porasta korisničkih zahtjeva po ovom osnovu koji ne jenjava do danas. U kontekstu aktuelne jurisprudencije u procesu restitucije i arhivske prakse, procjenjivalo se da će ovaj trend poslije nekoliko godina jenjavati, a desilo se suprotno očekivanjima, koja su bila utemeljena na realnim zakonskim rokovima. Sa svoje strane arhivisti su uočili u ovim korisničkim zahtjevima jednu bitnu karakteristiku – učestalost istovjetnih korisničkih zahtjeva, na koje je arhiv blagovremeno odgovorio, a koji se obnavljaju iz godine u godinu. Interesantno je da u ovim višekratnim, periodičnim, istovjetnim zahtjevima prednjače tijela državne i/li lokalne uprave, a poglavito nadležne komisije za povraćaj i obeštećenje. Ovim manirom arhivisti su prinuđeni da po diktatu korisničkih zahtjeva postupaju po ko zna koji put o istoj stvari za istog korisnika, a da paradoks bude veći – neizvjesno je da li će se postići bilo kakav cilj ili će se ova praksa nastaviti do u beskonačnost. Usljed ovakve zabrinjavajuće prakse pojavljuju se i nezadovoljstvo korisnika, koje se manifestuju određenim očekivanjima, koja nijesu u skladu sa mjestom, ulogom i nadležnošću arhiva, a ipak su adresirana ka njemu. Kao da se od arhiva očekuje sadržinsko rješenje po određenom pitanju mimo njegove nadležnosti, a može da se tumači kao birokratsko preusmjeravanje odgovornosti i/li otezanje.

Ovo tim prije, jer se obično ignorišu objašnjenja o mogućnosti pronalazjenja arhivske građe u slučajevima kada se ona ne nalazi u posjedu arhiva. Istovjetan slučaj je i sa dokumentacijom koju arhiv dostavi nadležnom organu u skladu sa njegovim korisničkim zahtjevom. Nije nam poznato da li se on razmatra sadržinski, ali se ciklično u identičnom obimu isti predmet pojavljuje kao novi korisnički zahtjev.

Kao bitnu karakteristiku ove prakse izdvojili smo nedovoljnu (nepreciznu, preuopštenu, pogrešnu) definisanost korisničkih zahtjeva prvenstveno u pravnom i administrativnom kontekstu arhivske građe, odnosno zakonodavne tradicije, jurisprudencije i mjesta, uloge i nadležnosti stvaraoca. Kao ilustraciju ovakvih korisničkih zahtjeva izdvojili smo nekoliko karakterističnih primjera.

Često se u arhivskoj praksi pojavljuje karakteristična vrsta zahtjeva kojom se traži dokumentacija *o isplati konfiskovane imovine*.

Ova vrsta zahtjeva je nonsens jer je konfiskacija imovine po definiciji **prinudno oduzimanje bez naknade u korist države**⁶ (član 1 Zakona o konfiskaciji imovine). To znači da u skladu sa tadašnjom jurisprudencijom dokument o isplati konfiskovane imovine nije mogao ni nastati kao isprava kod određenog stvaraoca, te samim tim predstavlja primjer pogrešno formulisano korisničkog zahtjeva.

Ovu vrstu zahtjeva najčešće ispostavljaju nadležne komisije za povratak i obeštećenje, a proizilazi iz potrebe da se u postupku restitucije utvrdi vrijednost konfiskovane imovine. Iako ova vrsta dokaza ne postoji, u slučajevima konfiskacije imovine ovi zahtjevi se uporno i kontinuirano obnavljaju, što svjedoči o nepoznavanju postupka konfiskacije i propisa koji je uređuju.

Ovo ističemo kao bitno jer je **Zakonom o konfiskaciji i o izvršenju konfiskacije**⁷ propisano da:

- *...konfiskovana imovina prelazi u državnu svojinu sa svojom aktivom i pasivom... (član 5).*
- *...za obaveze osuđenoga čija je imovina konfiskovana država odgovara do visine konfiskovane imovine i to samo ako su te obaveze nastale prije izvršenja djela...*
- *...sud koji sprovodi konfiskaciju pozvaće povjerioca osuđenoga, objavom odluke na sudskoj tabli po čl. 16 st. 2 ovog zakona, da prijave sudu svoja potraživanja u roku od 15 dana, po ovoj objavi...*
- *...ovakav poziv sud će i posebno uputiti poznatim mu hipotekarnim povjericima...*
- *...povjerilac koji ne prijavi sudu svoje potraživanje u određenom roku može tražiti ostvarenje svog prava redovnim postupkom u roku od godine dana po navedenoj objavi...*

Na temelju citiranih odredbi Zakona jasno je da je potrebno poznavati postupak sprovođenja konfiskacije koji je shodno tadašnjoj jurisprudenciji neizostavno sproveden.⁸ Konkretno to znači da se ne može izvršiti tačna procjena konfiskovane imovine, odnosno njene aktive (aktiva prelazi u državno vlasništvo), a da se ne vrednuje opisani zakonski postupak. Vri-

⁶ Zakon o konfiskaciji imovine, Službeni list FNRJ, br. 61/1946.

⁷ Službeni list FNRJ, br. 61/1946.

⁸ Kao ilustraciju postupka dovoljno je pregledati Službene listove FNRJ za 1946–47 koji su prepuni sudskih objava postupka konfiskacije imovine određenih lica. Obavezno se pozivaju povjerioci da prijave svoja potraživanja nadležnom sudu.

jedi istaći, da samo *pravosnažnom presudom* kojom je izvršena *konfiskacija*, država stiče pravo svojine i to pošto namiri sve povjerioce.

Iz tih razloga komisije za povraćaj i obeštećenje ne mogu tražiti dokaze o isplati konfiskovane imovine, jer je besmisleno (iz navedenih razloga), a da sa druge strane ne zahtijevaju *pravosnažnu presudu o sprovedenoj konfiskaciji imovine* koja je jedini referentni dokaz o obimu konfiskacije i sadrži aktivu onoga što je konfiskovano. Upravo dokumentacija koja obezbjeđuje dokaz o aktivu konfiskovane imovine (to je ono što je država oduzela) ne potražuje se korisničkim zahtjevima. Pored toga, shodno duhu i slovu Zakona, postoji *cjelokupna konfiskacija* ili *djelimična konfiskacija*.⁹ U ovim slučajevima nijesmo imali zahtjeva u pogledu određivanja obima konfiskacije, što čudi jer se drugačije ne može izvršiti valjana procjena te imovine.

Karakteristično za ovu vrstu zahtjeva je ***da se ne traži dokumentacija o cijelom postupku konfiskacije niti se traži dokumentacija o obustavi postupka konfiskacije ili pravosnažna oslobađajuća presuda ili pak poništenje odluke o konfiskaciji***. Ovo je bitno, jer je praksa pokazala da ima slučajeva kada su odluke o konfiskaciji poništene ili su pravosnažno donijete oslobađajuće presude, tako da je shodno odredbama zakona imovina vraćena vlasniku ili mu je nadoknađena njena vrijednost u novcu. Činjenica je da su neki postupci po žalbama u ovom postupku trajali i po nekoliko godina tako da se obavezno ispituje i ta mogućnost.

Poznavanje jurisprudencije nužan je preduslov za shvatanje pravnog i administrativnog konteksta dokumentacije koja je nastala kod određenog stvaraoca. U konkretnim slučajevima izraženo je nepoznavanje pravnog i administrativnog konteksta od strane korisnika što rezultira pogrešno formulisanim korisničkim zahtjevima. Adekvatan njima je i formalni odgovor arhiva, tako da se ne obezbjeđuje „traženi dokaz”. Pored formalnog odgovora arhiv, sljedstveno svojoj izraženoj korisničkoj orijentaciji, obavezno informiše korisnika o pravnom i administrativnom kontekstu arhivske građe, odnosno vrstama dokumentacije i mogućnostima njenog pronalaženja. Ovo je rađeno i u slučajevima kada se radi o arhivskoj građi koja nije preuzeta u arhiv, već se nalazi kod stvaraoca/imaoca. Nastojanja arhivista imala su za cilj da olakšaju korišćenje i obezbijede pristup dokumentaciji koja je vjerodostojna, pouzdana, a nadasve upotrebljiva radi ostvarenja nekog prava u procesu restitucije. Nažalost, to nije naišlo na razumijevanje kod korisnika pa se imitatorski, još upornije, nastavila slijediti praksa podnošenja opisane vrste korisničkih zahtjeva koji nemaju jasan cilj i namjenu. U arhivskoj praksi ova vrsta zahtjeva je bila jako

⁹ Službeni list FNRJ, br. 61/1946.

zastupljena i činila je skoro 25% ukupnih korisničkih zahtjeva, zbog čega smo ih izdvojili kao karakterističan primjer za potrebe našeg rada.

4. STRUKTURA SADRŽAJA ARHIVSKIH FONDOVA I ZBIRKI I KORISNIČKI ZAHTJEVI U PROCESU RESTITUCIJE – SVOJEVRSNA RE/VALORIZACIJA ARHIVSKE GRAĐE

Savremeno društvo od arhivista i arhiva očekuje znatno unaprijeđenu korisničku orijentaciju, odnosno jednostavno, efikasno i blagovremeno udovoljavanje zahtjevima korisnika. Za društva u tranziciji karakteristična je pojava porasta korisničkih zahtjeva prema arhivima, što proizilazi iz potreba pravnih i fizičkih lica radi ostvarenja nekog prava, a srazmjerno tome jednaka su i njihova očekivanja. Sa svoje strane arhivi i ahivisti imaju zadatak, koji proizilazi iz jednog od dva temeljna principa arhivistike, da obezbijede olakšano korišćenje i pristup arhivskoj građi, odnosno informaciji/ama koje ona sadrži svim korisnicima na temelju njihovih prava i očekivanja. Ovakve okolnosti, kada je evidentan višestruk porast korisničkih zahtjeva, predstavljaju izazov za arhivsku službu i svojevrstan su test njene sposobnosti da odgovori postavljenim zadacima. Pojednostavljeno rečeno, pod diktatom korisničkih zahtjeva testira se prvenstveno struktura sadržaja arhivskih fondova i zbirki i njihova cjelovitost kao i dostupnost informacija koje oni sadrže. Na osnovu ovih iskustava može se sagledati i ocijeniti svojevrсна praktična re/valorizacija arhivske građe kroz ostvarenje utilitarne namjene. Naime, u arhivskoj teoriji valorizacija je prepoznata kao proces koji čini bitnu komponentu prakse svakog arhiva i još uvijek je akutni problem arhivističke struke. Teorijska rješenja arhivistike zaostaju u odgovorima na probleme vrednovanja i ekspertize određene arhivske građe.¹⁰ Pojam valorizacije u arhivskoj teoriji još uvijek nije potpuno određen, osim kao sam za sebe („larpurlartistički”), tako da određena teorijska razmatranja ne nude odgovore i konkretna rješenja u arhivskoj praksi. U svemu tome zanemarena je korisnička dimenzija („utilitarna”) koja se spontano vrši kroz arhivsku praksu i jako je izražena u procesu tranzicije. Ovaj smjer re/valorizacije je sastavna i neraskidiva komponenta ukupnog procesa valorizacije u kome vrijednosni sud više pripada korisnicima nego arhivskim radnicima.¹¹ Stoga smatramo da se proces valorizacije treba posmatrati i u odnosu arhiv – korisnik jer bez

¹⁰ Vukota Vukotić, *Publikovanje arhivske građe u svrhu udovoljavanja korisničkim zahtjevima*, Arhivski zapisi 1, Cetinje 2015, 185–189

¹¹ Isto.

ocjene utilitarne namjene i ocjene korisnika teško možemo odrediti objektivnu vrijednost sačuvane arhivske građe.

Evidentna nedovoljna inventivnost arhivskih fondova i zbirki po korisničkim zahtjevima u procesu restitucije, ne može se pripisati samo nedovoljno definisanim korisničkim zahtjevima i nepoznavanju pravnog i administrativnog konteksta arhivske građe. Ove momente smo naveli u prethodnom tekstu kako bi ilustrovali manir i praksu koja otežava i uslo-žnjava posao arhivista, a ne kao odbranaški stav u prilog arhivske službe.

Naprotiv, struktura sadržaja arhivskih fondova i zbirki iz perioda poslije Drugog svjetskog rata do danas, odnosno njihova cjelovitost, uslovljena je djelatnošću arhivista na zaštiti arhivske građe van arhiva i izraz je arhivskog vrednovanja te građe. U ovom kontekstu uočljiva je objektivna odgovornost arhivista jer je u određenom broju slučajeva izostao njihov sud o vrijednosti (arhivsko vrednovanje) arhivske građe određenog stvaraoca te ne može biti riječi o valorizacije te građe. Rezultat toga je da značajne serije građe određenih stvaraoca nijesu preuzete u arhiv uprkos zrelosti građe, njenoj kategoriji a nadasve utilitarnoj namjeni što je postalo očigledno u procesu restitucije.

Naime, po pravilu, arhivska građa o postupku sprovođenja konfiskacije imovine osuđenih lica nije preuzeta ni od jednog nadležnog suda u Crnoj Gori koji su stvaroci te dokumentacije.¹² Usljed toga, arhiv nije u mogućnosti da odgovori velikom broju korisničkih zahtjeva koji se ispostavljaју, pa ne postoji alibi (formalni odgovor arhiva) niti izgovor za izostanak postupka vrednovanja arhivske građe. Istovjetan je slučaj sa arhivskom građom koja se odnosi na nacionalizaciju imovine.¹³ Na temelju propisa postupak procjene vrijednosti i utvrđivanja naknade sprovodili su nadležni sudovi.¹⁴ Nažalost, i u ovom slučaju nije preuzeta arhivska građa od bilo kojeg suda u Crnoj Gori. Izdvojili smo primjere ove dvije vrste dokumentacije, odnosno serije, na koje se odnosi 50% korisničkih zahtjeva, kao drastične primjere odsustva postupka valorizacije arhivske građe kao bitnog arhivističkog postupka i jedne od osnovnih funkcionalnih aktivnosti arhiva.

Nešto povoljnija situacija je kada je riječ o eksproprijaciji zemljišta,¹⁵ iako se ni tu ne može govoriti o cjelovitoj strukturi sadržaja arhivskih fon-

¹² Zakon o konfiskaciji imovine i sprovođenju konfiskacije, Službeni list FNRJ, br. 61/1946.

¹³ Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, Službeni list FNRJ, br. 97/1946.

¹⁴ Uredba o postupku za procjenu vrijednosti i utvrđivanju naknade za nacionalizovanu imovinu, Službeni list FNRJ, br. 98/1947.

¹⁵ Osnovni zakon o eksproprijaciji, Službeni list, br. 28/1947.

dova i zbirke koja bi bila rezultat postupka valorizacije, već se prije radi o nasumičnom preuzimanju zrele građe stvaraoca (opština) od nadležnog arhivskog odsjeka DA (nekadašnji lokalni arhivi). Arhivisti teško mogu opravdati ovakve pojave kada određeni fondovi ne sadrže značajne serije arhivske građe vrijedne trajnog čuvanja koja je nastala radom stvaraoca fonda. Ovo su primjeri *neizrečene* valorizacije koja je manir ustaljene „praktične paradigme” koja se manifestuje prilikom odabira arhivske građe za preuzimanje u arhiv, a suštinski predstavlja lozinku za nekritičko arhivsko vrednovanje. Ovim manirom postupak valorizacije sveden je na puko praćenje procesa transponovanja registratorske u arhivsku građu, jer se vodi računa samo o izlučivanju bezvrijednog registratorskog materijala određenog stvaraoca u zatvorenom i formalizovanom postupku. Samim tim, zanemaruje se u praksi čitav niz složenih arhivističkih postupaka koji treba da rezultiraju vrijednosnim sudom, odnosno ocjenom arhivista o vrijednosti arhivske građe ili arhivskim vrednovanjem.

Upravo ovakva praksa, nerijetko, ima za posljedicu da imamo fondove u kojima nijesu zastupljene čitave serije dokumentacije nastale radom stvaraoca, koja predstavlja zrelu arhivsku građu, a predviđena je za trajno čuvanje od svog nastanka i izrazito je inventivna za korišćenje.

5. ZAKLJUČAK

Praktična iskustva u postupku restitucije otvorila su čitav niz neugodnih pitanja po arhivsku službu u Crnoj Gori. Porast broja zahtjeva i evidentna nesnalaženja aktera postupka restitucije doprinijela su složenosti pozicije arhiva i delikatnosti posla arhivista. Pokušali smo da pojasnimo, mjesto i ulogu arhiva, kao i ostalih aktera, kako bi predstavili prava, nadležnosti i podjelu odgovornosti u procesu korišćenja arhivske građe radi ostvarivanja nekog prava. Kada je u pitanju nedovoljna inventivnost arhivskih fondova i zbirke u Državnom arhivu u ovom procesu, uočili smo objektivnu odgovornost arhivista zbog nesprovođenja postupka valorizacije. Pokazalo se da arhivski fondovi i zbirke ne sadrže najznačajniju arhivsku građu koja dokumentuje svojevjremene aktivnosti tijela sudske vlasti a neizostavan su i jedinstven dokaz u postupku restitucije. Ovaj bitan momenat ozbiljno dovodi u pitanje postupak valorizacije arhivske građe, tako da se ni uslovno ne može govoriti o složenom procesu arhivskog vrednovanja, jer u konkretnom slučaju kao trajnu posljedicu imamo necjelovitu i neinventivnu strukturu sadržaja arhivskih fondova i zbirki.

Srđan PEJOVIĆ

RE/VALUATION OF ARCHIVALS HOLDINGS IN
THE PROCESS OF RESTITUTION
-user requirements and inventiveness of archival holdings
and collections in Montenegro-

Summary

The paper discusses the impact of user requirements on inventiveness of archival holdings and collections through practical experience with the "transitional requirements" in the process of property restitution and property rights. In this context the analysis is made on a customer orientation and Archives's ability to meet the ever increasing user demands.

The structure of user requirements is analyzed as well as their definition which was a precondition for access to archives and its use. Lack of valorization of certain archival materials has caused the lack of structure of the contents of archival holdings and collections that became apparent in the process of restitution, which is particularly singled out as the objective responsibility of the archivist.